

OSVRTI I PRIKAZI

Franko MIROŠEVIĆ, *Dubrovački kotar u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Udruga antifašista Dubrovnik, Dubrovnik, 2016., 406 str.

Prošle godine iz tiska je izašla knjiga autora Franka Miroševića s temom II. svjetskog rata, a u izdanju Udruge antifašista Dubrovnika i u sklopu njihove biblioteke „Da se ne zaboravi“. Finalizacija je to višegodišnjih autorovih istraživanja koje je u nastavcima objavljivao u *Radovima Zavoda za povijesne znanosti HAZU – Zadar* i *Analima Zavoda za povijesne znanosti HAZU – Dubrovnik*. U fokusu tih istraživanja bio je prostor Velike župe Dubrava (današnja južna Dalmacija i istočna Hercegovina) u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske. Ovom prilikom usredotočio se i sistematizirao ratna zbivanja u središnjem dijelu tog područja, odnosno prostoru dubrovačkog kotara (od Pelješca do Konavala).

U oko upada naslovnica koja je sjajno pogođena. Jedna mala, slatka djevojčica u uniformi ustaške uzdanice s uzdignutom desnicom pozira pred dubrovačkom tvrđavom Lovrijenac. Jasno, djevojčica nije ništa kriva. Njezina ruka i odora odražavaju volju ili kompromise odraslih. No, djevojčica je na fotografiji poslužila kao nevina propagandna maska ideje hrvatske nezavisnosti, a stvarni sadržaj naslovnice nalazi se u pozadini – ustaško mučilište u spomenutoj tvrđavi.

Knjiga je poslije predgovora (5 – 7) te prostornog općeg pregleda naslovljenog „Dubrovački kotar u prostoru i vremenu“ (9 – 16), podijeljena na tri osnovne cjeline: 1. Uvodnu, 2. Temeljnu i 3. Obavijesnu cjelinu.

Dok u Uvodnoj cjelini (19 – 51) autor uvodi s pregledom političkih prilika u dubrovačkom kotaru 1930-ih, što je osobito bilo potrebno za Ustaški pokret, u Temeljnoj cjelini (55 – 358) autor poglavljima vezanima uz pojedinu ratnu godinu opisuje djelovanje pojedinog političkog/oružanog pokreta i njihove suodnose. Detaljno je prikazano stajalište i (ne)postupanje Hrvatske seljačke stranke, koja je krenula u tri različita smjera, Ustaškog pokreta i njegovu otvorenu zločinačku politiku već 1941., Četničkog pokreta čije je bujanje bilo upravo posljedica ustaških zločina, nastanak i nelinearni rast Narodnooslobodilačkog pokreta protiv kojeg su se u jednom trenutku udružile sve snage. Sve je kako se čini i ništa nije kako se čini jer sve ovisi o faktoru strane okupatorske vojske.

Temeljna cjelina najopsežniji je dio knjige. Podijeljena je na čak 75 tematskih poglavlja koji se nižu kronološkim slijedom (str. 360 – 520). U uglu svake desne stranice navedena je i godina u većem fontu, što čitatelju knjigu čini preglednijom. Iako se u knjizi jasno očituje urednički trud dr. Nikole Tolje i njegovo nemalo uloženo vrijeme u pripremu ne baš jednostavnog materijala, za ovakav udžbenički

pristup urednika imam niz zamjerki. Prevelik broj numeroloških oznaka kod signiranja poglavlja mogao bi ukazati da je prije riječ o sistematizaciji za inventar arhivskog fonda, a ne za knjigu. Uredniku (koji je ujedno lektor i korektor) dalo bi se oprostiti i što je previdio ponavljanje dva ista poglavlja (3.28. i 3.30.), kao i što je pod naslovom „Svakodnevice pod njemačkom okupacijom“ uvrstio i događaje koji su joj prethodili, ali ne i to što temeljnu cjelinu nije smislenije razradio u nekoliko većih podcjelina. Poželjno bi bilo vidjeti razradu prema različitim ratnim fazama (npr. uspostavljanje ustaške vlasti i zloporaba moći, talijanska reokupacija i razvoj četničkog pokreta, kapitulacija Italije i njemačka okupacija, jačanje Narodnooslobodilačkog pokreta i oslobođenje). Tako bi se izbjegao preveliki broj poglavlja, nizanje njihovih sličnih naziva unutar iste cjeline, kao i dojam prevelike podređenosti kronološkom slijedu.

Mirošević je temeljnu cjelinu započeo snažnom rečenicom: NDH nije nastala kao posljedica snage i odlučnosti Ustaške organizacije. Iako im je talijanska vlast 23. 5. 1941. predala Dubrovnik, a narod ih posuo cvijećem po Stradunu (koji će do kraja rata pod poglavnikovim imenom vidjeti još cvijeća po drugim vojskama, ali i krvi), tog istog dana ustaše su morali na poklonstvo u talijansko zapovjedništvo u Dubrovniku. Bila je to farsa, kako tvrdi Mirošević, a ustaška vlast imala je toliko slobode koliko su im Talijani dopustili. No, nije to bila najgora stvar. Ni izbliza. Ustaška vlast (ustaški stožernik predstavljao je u stvarnosti najvišu političku i građansku vlast) svojom je nerazumnom politikom bila uzrokom sukoba i destabilizacije prilika. Od prvog dana ustaška vlast nadčinja se upravnoj vlasti NDH (Velika župa Dubrava najviša je upravna instanca na ovom prostoru), čija neučinkovitost spram samovolje ustaša, ali i talijanske vojske, poprima grotesknu dimenziju. Umjesto izvršnih funkcija, uloga upravnog aparata svela se na ratnu promatračku misiju i brigu o opskrbi namirnicama.

Početak NDH bio je ujedno i njezin simbolički kraj. Temelje svoje državotvornosti položila je na etiketiranju, pljački i progonu Židova i Srba u Dubrovniku te na masovnim ubojstvima srpskih civila u istočnoj Hercegovini. Vrhunac svireposti predstavlja masovni zločin na Lisačkim rudinama kod Stona u srpnju 1941. Ustaše su uglednim stonskim građanima srpske nacionalnosti zabijali čavle u glavu. Upravo je takvo ponašanje ustaša pospješilo odluku talijanske vojske o reokupaciji Druge zone 7. 9. 1941. I tako je neslavno skončalo razdoblje ustaške vlasti na tom prostoru. Ustaše su se morali potpuno povući iz Druge zone, a talijanska vojska preuzela je potpunu kontrolu. Ustaše, hrvatske i muslimanske seoske straže su razoružane, no ne i četnici. Pod talijanskom zaštitom četnički pokret buja i počinje svoj pljačkaški i zločinački pohod. Četnici se počinju slobodno kretati po središtu Velike župe i kotara, pred nosom

njihovih dojučerašnjih progonitelja. Kako Mirošević zaključuje, Dubrovnik i Cavtat postaju snažna četnička uporišta. Svoj privilegirani položaj mogli su zahvaliti ulogom u talijanskoj antikomunističkoj miliciji. Talijanska je dvostruka igra dakako imala logike, no nije doprinijela smirivanju situacije, već su se zločini u istočnoj Hercegovini nastavili. Dakako, s obrnutim ulogama. S druge strane, preuzimanjem potpune vlasti Talijani koriste situaciju, započinju s intenzivnom talijanizacijom u javnom životu, pri čemu se posebno ističe uloga talijanskog konzula Mammalellija.

Godine 1942., kada su se partizanske oružane akcije intenzivirale, stvorila se zajednička antikomunistička fronta Talijana, Nijemaca, NDH i četnika. Ova će akcija rezultirati privremenim slomom partizana u istočnoj Hercegovini, no neće prelomiti zbivanja na ovom prostoru. A Mirošević u knjizi ističe nekoliko prijelomnih ratnih trenutaka. Riječ je ponajprije o 1943., godini velike krize NDH i prijelomnici za sve strane u sukobu. Kapitulacija Italije potpuno je promiješala ratne karte. Mirošević daje izuzetno zanimljiv prikaz posljednjih dana talijanske vlasti u Dubrovniku, slijevanje velikog broja talijanskih vojnika u grad, njihov pokušaj izvlačenja za Italiju i oružane sukobe s dojučerašnjim njemačkim saveznicima. Zarobljeno je čak 30 000 talijanskih vojnika. Dana 19. 9. 1943. Dubrovčani su slavili poraz talijanskog okupatora i dolazak novog, njemačkog.

U prvoj polovici 1944. bilo je sve jasno. Partizani su bili sve aktivniji, a ustaše su u Dubrovniku bili sve pasivniji i promatrali kako se dubrovačka mladost okreće antifašističkom pokretu. Mirošević detaljno prikazuje složen i promjenljiv odnos između njemačke vojske i četnika. Za talijanske okupacije taj je odnos započeo progonom i bijegom četnika u planine, da bi se po talijanskoj kapitulaciji prometnuo u zajedničku suradnju protiv partizana. Pred kraj rata dio četnika pod majorom Lukačevićem okreće leđa Nijemcima. Cilj im je bio osvojiti Dubrovnik, izaći na obalu i dočekati angloameričke snage. Autor ističe važnost Titove odluke da porazi četnike i oslobodi dubrovački kraj, iako se u NOVJ-u nisu svi slagali s takvom odlukom. Smatra da je poraz četnika u dubrovačkom kotaru bio važan za konačan rasplet rata i konačnu pobjedu. Mirošević je popratio završne bitke na ovom prostoru, od opkoljavanja Dubrovnika do pokolja njemačkih vojnika u Vukovom klancu, što je označilo kraj rata na dubrovačkom području.

Zanimljivije stranice ove knjige posvećene su Pelješcu, na kojem je partizanski pokret bio najrazvijeniji. Praktički nije bilo mjeseca bez pljačke i razbojstava svih strana u ratu. Pravdajući se osvetničkim pohodima, svi su udarili na civile. Pljačkalo se nemilosrdno, palilo sela (Osobjava, Oskorušno, Kuna, Pijavičino, Kobaš...), zarobljavalo i ubijalo Pelješčane bez milosti. Najveće zločine počinila je talijanska vojska, nije zaostajala ni njemačka vojska, a zločine su počinili i partizani.

Mirošević značajno mjesto u knjizi posvećuje opisu svakodnevice. Pritom je ponajviše riječ o nestašicama hrane i prometnoj izoliranosti. Problem je bio utoliko veći jer je Dubrovnik prostorno bio slijepo crijevo NDH. Zbog otežane dopreme namirnica 1943. u Dubrovniku se gladovalo. Mirošević bilježi i demonstraciju nezadovoljnih žena koje su rastjerali vodeni šmrkovi. Stanovnici ovog kraja bili su suočeni i sa zabranama plovidbe i ribarenja, a put željeznicom bio je sve pogibelniji zbog partizanskih diverzija. Grad je postao stjecište velikog broja izbjeglica iz istočne Hercegovine (značajan dio njih smješten je na Lokrumu), a od kraja 1943. grad je suočen s čestim savezničkim bombardiranjima. Kroz rat djeluje sustav tzv. aprovizacije i uopće mnogo toga podsjeća na zbivanja iz I. svjetskog rata. Krajem rata školstvo u gradu dolazi u veliko iskušenje. Nedostaje učitelja pa se svršenim srednjoškolcima omogućio posao učitelja u osnovnim školama s jednomjesečnim tečajem. Mirošević piše i o društvenim proslavama (Antunovo ponajvažnije) i o kulturnom životu (dosta informacija o radu Hrvatskog državnog kazališta za Primorje) jer je život usprkos ratu tekao dalje. Doznajemo i da su u tom kazalištu djelovala dva kasnije poznata glumca – Asja Vuković i Karlo Bulić, koji će 1944. pristupiti partizanskoj Kazališnoj družini.

Najkorišteniji izvor u knjizi je fond Velike župe Dubrava u Hrvatskom državnom arhivu, dosad slabije korišteno vrelo. Zapisi ovog fonda začuđujuće su iscrpni, a čini se i poprilično objektivni. Do u tančine otkrivaju svu besmislenost položaja NDH, svu nemoć i ovisnost te tvorevine o drugim faktorima. Izvor je odraz pedantnosti i službeničke objektivnosti velikog župana Ante Buća, zanimljive ličnosti u tom ludom ratnom vihoru. Osobe koja je bila dijelom i poklonikom režima NDH, ali i osobe koja je osuđivala svaki eksces. U odnosu na ustaške funkcionere (Kaštelana, Rojnicu i druge), koji su svoje hrvatstvo dokazivali svirepošću i zločinima, on je ne samo službenički objektivno i hladno već i politički mudro inzistirao na redu i miru. Istina, u okvirima neljudskog zakonodavstva NDH, pa ni njega ne možemo amnestirati od odgovornosti.

Mirošević govori o zločinima koje su činile sve strane, pa i partizanska. Na više mjesta ističe upitnost niza postupaka partizanskih jedinica, njihovu osvetoljubivost i naglost na obaraču. No, isto tako ne dovodi u pitanje pojam oslobođenja Dubrovnika 18. 11. 1944., odnosno ispravnost osnovne ideje antifašista i opravdanost podizanja oružanog otpora za istjerivanje okupatora. S druge strane, Mirošević ne izjednačava strane u sukobu jer je svaka različita s drukčijim ciljevima borbe. Tako npr. kod četničkog pokreta ne možemo osporiti pravo srpskog naroda u istočnoj Hercegovini na oružani ustanak. Ne nakon onakvih ustaških zločina 1941. Ali isto tako, četnički pokret nije se zadovoljio samoobranom, već je otišao u drugu krajnost, uzvraćajući zločinima. Talijanski

zločini, osobito na Pelješcu, mogu se i moraju dovesti u vezu s partizanskim oružanim akcijama, no ne mogu se time opravdati jer su bili upereni protiv civila (bez obzira na svu nemogućnost ratovanja protiv gerile).

Iako bi nekima tip izdavača mogao sugerirati pristranost i neobjektivnost u pristupu ratnoj temi, u ovom slučaju to nikako ne stoji. Autora prati renome znanstvenika koji ne podliježe nacionalnoj, političkoj ili kakvoj drugoj ostrašćenosti, a što u hrvatskoj historiografiji nije rijetkost. I u ovom djelu možemo se osvjedočiti pristupu hladne i trezvene glavi, koja uočava neljudstvo kod svih zaraćenih strana, ali i koja ne osuđuje unaprijed. U predloženoj materiji jako dobro se ocrtavaju glavne karakteristike Miroševićeva rada – sustavnost, preglednost i nedvosmislenost. Mirošević nije instant povjesničar. On je nadasve vrijedan i ustrajan znanstvenik iza kojeg su tisuće kutija pročitano arhivskog materijala. Nije ni povjesničar koji će namjerno propustiti kroz prste ono što mu ne odgovara. Prošlost promatra u totalu bez unaprijed postavljene premise. To nipošto ne znači da Mirošević nema i ne bi trebao imati svoj stav u interpretaciji podataka. On ga i jasno pokazuje u kritičkom osvrtu na zbivanja 1990-ih (uništavanje spomenika iz NOB-a, brisanje svih dotadašnjih imena ustanova...). No, nije to crno-bijeli pogled, isključivost. Možda je njegova rečenica pomalo tvrda. On nije pjesnik i ne umotava svoje misli i zaključke u pitko ruho. No, to mu u ovakvoj knjizi nije mana, dapače. Upravo takav tvrdi stil dobro ocrtava trpkost ratnih prilika u dubrovačkom kotaru. Isto tako, to ne znači da njegova misao nije zaokružena.

Pitkost teksta značajno poboljšava veći broj fotografija u tekstu i česti biografski prikazi uz spomen pojedinih ličnosti. Iako ovi, ne uvijek kratki prikazi na prvu razbijaju osnovnu nit, oni su itekako dobrodošle interpolacije koje šire vremenske i prostorne horizonte knjige. Sudbina pojedinih ljudi, često neočekivanog smjera, zanimljiv je materijal. Na kraju temeljne cjeline, autor je dao zaključak i sažetak (na engleski jezik ga je prevela Maja Šunjić).

U Obavijesnoj cjelini (361 – 406) priloženi su izvodi iz recenzija Mire Kolar-Dimitrijević i Zlate Živaković-Kerže, kazalo rasporeda slika i zemljovida, kazalo imena i naseljenih mjesta, kao i ostala popratna znanstvena aparatura.

Kao što je Mirošević i naglasio u predgovoru, ova knjiga nije dala sve odgovore, niti je to bilo moguće za takvu temu i za presložene odnose i na nevelikom geografskom prostoru kao što je bio ovaj. No, upravo zbog svojeg krajnje poštenog i sveobuhvatnog pristupa, autor je iznjedrio izuzetno vrijedan prilog cjelokupnoj historiografiji II. svjetskog rata na prostorima Hrvatske.

Tonko Barčot